

Гермес і Гадамер

Тимофій Гаврилів

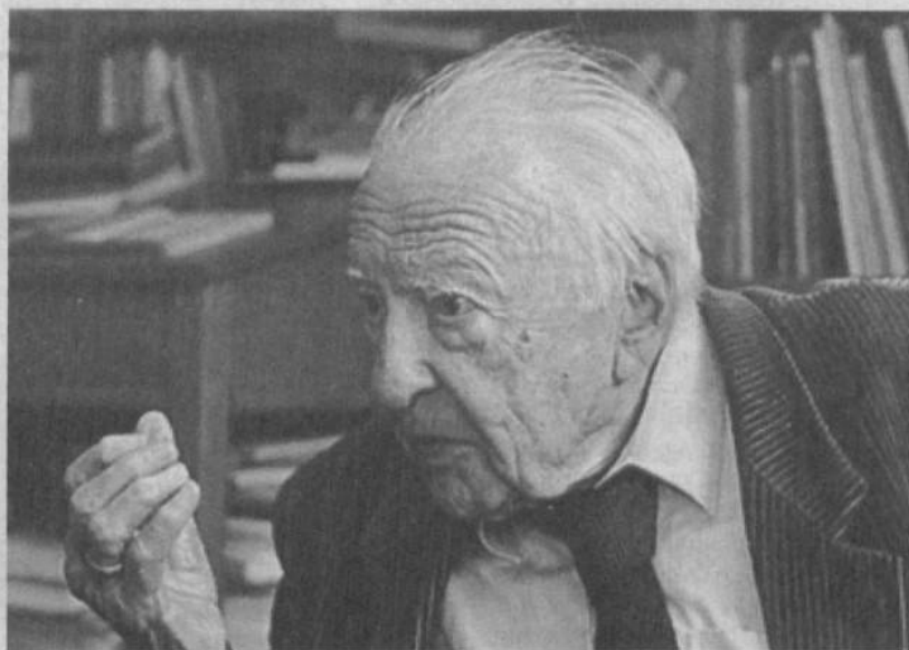
1

Важко знайти інший приклад, коли б життя людини охоплювало ціле століття, коли б так тісно перепліталася доля людини і доля часу, природність і умовність, минулість і неминучість. Народившись за рік до початку, Гадамер відійшов через рік після завершення двадцятого століття, залишившись до останньої миті відкритим для розмови, що тривала упродовж десятиліть.

Розмова Гадамера виросла зі структури сократівського діалогу, яким ми його знаємо через Платона. В Гадамера це розмова людини і тексту, тексту і тексту, тексту і традиції, досвіду індивідуального і досвіду спільного, людини з людиною. Зважаючи на розмову, ми стаємо на шлях, яким рухаємося назустріч смислу, полонені його гравітаційним полем. У розмові не тільки ми шукаємо відповідь на питання, що нас хвилюють. Питання шукають нас, відповідають. Розмовляючи, ми рухаємося назустріч один одному і до себе. Можливо, саме в тому, щоб іти до себе і що ми не прийдемо до себе, якщо не йтимемо назустріч один одному і назустріч іншому, полягає сенс розмови. Відкритість розмови робить філософію Гадамера філософією перманентного становлення, яка, толерантна до змін, не має раз і назавжди зафіксованих рамок. Детально окреслені, вони залишаються відкритими і рухливими. Це її слабка місце. За це її найбільше критикують. Водночас це її сильне місце. Відкритість вберігає її від статусу перегореної сторінки європейської філософії, дає підстави претендувати на універсальність і — найголовніше — унеможливає перетворення на догму. Дискусії з Юргеном Габермасом і Жаком Деррида стимулювали її розвиток. Теорія деконструкції Деррида і комунікативної дії Габермаса виникли як можливі відповіді на питання, яке ставить філософія Гадамера. З Емануелем Левінасом, Роланом Бартом, Умберто Еко, Мішелем Фуко вона рухається в одному напрямку, хоча шляхи різні. Карл Поппер убачає схожість своїх поглядів із філософією Гадамера.

Претензія на універсальність породжує суперечності у філософії Гадамера. Найповажнішу критику дав Карл-Отто Апель, молодший сучасник філософа. Його власна діяльність присвячена питанням трансформації трансцендентальної філософії у філософію мови й інтерсуб'єктивності. Апель називає філософію Гадамера «капітуляцією розуму», тобто, перекреслюванням просвітництва. Виглядає, що саме так воно і є. Гадамер погоджується, і це гідний хід у відповідь. Варто поглянути бодай на історію двадцятого століття, і ми побачимо серію поразок (за Чеславом Мілошем — поневолень) розуму. В уявленні Гадамера «капітуляція розуму» не означає відмови від розуму, а спо-

нукає до розмови про «чому» капітуляції. Гадамер звертається до того, що попри відчайдушні спроби ословити, увінчані високомистецькими зразками, залишається невимовним, відштовхується, як він вимагав від філософської критики поезії, від того, про що наше мовчання. Чи не мовчимо ми, часом, про істину? Розмові про розум Гадамер присвятить доповідь «Про владу

Ганс-Георг Гадамер (1900–2002)

розуму», виголошену на філософському конгресі у Відні (1968).

Гадамер цитує італійського культуролога Бенедетто Кроче: *traduttore — traditore*. Перекладач — зрадник. Очевидно, мова насамперед про неперекладність тексту і про те, що кожний переклад — інтерпретація. Інтерпретатор постійно порушує кордон. Мені подобається метафора мосту, до якої вдається Гадамер, щоб пояснити роль перекладача. Мені подобається, що це міст, «яким можна йти як в один, так і в другий бік». Ще більше мені подобається, що міст не ототожнено з перекладачем, як можна було б сподіватися, легко-важно потрапивши в пастку образу, що перекладач — один з тих, які йдуть мостом, яким даровано привілей випробовувати переваги і міць інженерної конструкції, до творення якої він якнайбезпосередніше причетний.

Міст, про який пише Гадамер, сполучає два світи, адже мова не тільки ословлює світ і стосунки в ньому, а сама мова — світ. Входячи в іншу мову, ми потрапляємо в інший світ. Що може бути кращого, ніж могли входити в інший світ, знаючи, що є світ, у який завжди можна повернутися. Гадамер розкриває екзистенційний прояв гайдеггєрівського уявлення про мову як домівку буття: коли мова стає батьківщиною. Що мова — батьківщина поета, відомо. Що поет має батьківщину, як кожна інша людина, опиняється на другому плані. Здавалося б, який дар — дві батьківщини. Гадамер звертається до творчості Пауля Целяна і Гільде Домін, щоб зрозуміти, якими шляхами рухається поезія, коли від

батьківщини кожного залишається батьківщина поета. Книжка-інтерпретація «Хто Я і хто Ти», в якій Гадамер прагне наблизитися до нових віршів буковинського поета, — це насправді книжка про неможливість проникнути в «кристал подиху», про неможливість сказати «я і ти одна душа» — найважливіше, що ми кажемо, коли вдається наша розмова з віршем, наша, читачева, і його, вірша, *unio mystica*.

Оперуючи поняттями семіотики, Гадамер називає вірші Целяна герметичними кодами. Ми прочитаємо коди, коли отримаємо відповідь на

яка дорожка (довідка Гадамера з 1934 року називається «Платон і поети»). Ювілейна збірка вибраних текстів дев'яностолітнього Ганса-Георга Гадамера має символічну назву «Вірш і розмова». Поряд із Целяном і Гільде Домін в ній є Рільке і Георг, Готфрид Бенн і Ернст Майстер. У тіні нігілізму — так звучить відповідь Гадамера на «чому» сучасної поезії, на те, звідки її потреба бути міцною, міцнішою, ніж завжди.

В поезії Гадамера приваблює також те, що вона не створює системи, як філософія або теологія. Герметичність сучасної поезії не заперечує її відкритості, а реалізує її прагнення не брати участі в «індустрії страждань» — термін, який Гадамер у зв'язку з «Десятою елегією» Райнера Марії Рільке, яка завершує дуйнський цикл, вживає, щоб означити покидання «космосу болю», тобто, дорослішання. Самого Рільке Гадамер зараховує у філософському плані до «когорти Гегеля».

Місток «філософія — поезія» є тим Гадамерівським містком, яким мені, поетові, найохочіше кортить прогулюватися.

Гадамер універсалізує поняття тексту і проблему його інтерпретативності. Розширюється уявлення про перекладача і переклад. Трансляторика, безперечно, залишається її важливим аспектом. Гадамерівський текст має кілька взаємопов'язаних вимірів: поряд із мистецьким текстом (текст-вірш, текст-картина, текст-скульптура, філософський текст), це життя-текст, епоха-текст, світ-текст. Гадамер спонукає осмислювати текст, який ми пишемо своїм життям, і текст світу, в якому ми пишемо текст нашого життя на текстах, написаних до нас. Гадамерівський текст постійно пишеться наново, нагадуючи палімпсест. Центральне питання філософії Гадамера — питання написаного і стертого.

В зібранні творів Гадамера не встигло потрапити речення «Що я можу зробити, це власне тільки сказати: Станьте знову вільними» — квінтесенція понад вісімдесятирічної розмови, єдиний духовний імператив, який дозволив собі Гадамер. Це послання ми, здається, вже колись чули, здається, навіть побудували для нього храм. Можливо, якби він не виявився храмом наших догм, не було б Гадамерового «знову». Мовою філософії Гадамера воно означає стати собою. Спробувати стати собою. Спробувати змінити парадигму — світ досконалий так, як досконали ми. Проблема не зовні, а насамперед всередині нас, і небезпеки, які підстерігають, — це небезпеки нас самих. Зі світом все о'кей, не о'кей з нашими взаєминами, тобто з нашою розмовою зі світом, один з одним, з собою, з текстами, створеними до нас і які творимо ми, які читаємо і які відкладаємо на потім. Цитата з Гадамера — останнє речення інтерв'ю з приводу американської трагедії одинадцятого вересня. Доведення теореми стається саме тоді, коли вона впадає в ілюзію аксіоматичності. Ми вразливі.

Філософські пошуки Гадамера обстоюють необхідність відкриття повільності в добу невпинного при-

Фото Філіппа Порта

скорення, що переходить у плинність і скасування вартостей. Плинні новачі, технології, предмети ужитку, мовлене слово, погляди, стиль життя. Швидше черствіє хліб і швидко набридають видовища. На думку Гадамера, загрозливий релятивізм плинності мусить стати вагомим аргументом для нової рятівної метаморфози, на що залишаються сподівання, оперті на досвід. Гадамер — послідовний критик технократичної ідолатрії. Людині, яка споживає, філософ протиставляє людину, яка осмислює; і найважливіший крок, який робить Гадамер, — крок від людини мислячої до людини духовної.

2

Питаючи про значення Гадамера, ми питаємо насамперед про значення філософської герменевтики.

Гадамер, продовживши зусилля попередників, звільнив німецьку філософію від тісного корсету неокантизму. Дисертацію «Про суть насолоди за платонівськими діалогами», яка не ввійде в жодне зібрання творів філософа, так і залишившись у машинописному варіанті, Гадамер захистив у Пауля Наторпа, неокантинца марбурзької школи. Гадамер присвятив йому дослідження «Філософське значення Пауля Наторпа». Підсумковий університетський лекційний курс, прочитаний у вісімдесят п'ять років, Гадамер назве «Філософська герменевтика, її проблема і її проблеми» за аналогією з працею Пауля Наторпа «Філософія: її проблема і її проблеми», і це означатиме більше, ніж запозичення і ніж перегукання. Це символізуватиме зустріч початку і кінця приблизно в тому розумінні, яке старогрецький лікар Алкмей, учень Пітагора, вкладав у речення: «Людина гине через незмогу поєднати початок і кінець» — те, що так незбагненно просто вміє природа. Схожість назви сповіщатиме про утвердження зміненої парадигми філософії.

Гадамер знайшов компроміс між філософською традицією і філософським радикалізмом Мартіна Гайдеггера. Знайомство з Гайдеггером — вирішальна цезура в становленні Гадамера-філософа. Роки навчання в майстра, який сміливо блукав магіями думки і духу, допомогли закласти основу, з якої виросла філософська герменевтика. Рішення поміняти Наторпа на Гайдеггера відповідало духовним пориванням молодого Гадамера. Стосунки між Гайдеггером і Гадамером були такі, якими бувають стосунки між особистостями. Період співпраці і сумнівів увінчався габілітацією, що з доповненнями і змінами з'явиться під назвою «Діалектична етика Платона», але нею не вичерпався. Згодом, на вшанування пам'яті Мартіна Гайдеггера Гадамер виголосить промову «Буття Дух Бог», яку, позбавлену розділових знаків, можна прочитати також «Його Дух Бог».

За рік до габілітації Гадамера Гайдеггер публікує «Буття і час». Наступний виховний текст німецької філософії, «Істина і метод», з'явиться

через три десятиліття. Саме майстер зазіртиме через плече учня, коли учень зважиться оформити думки, які понад сорок років визрівали, щоб утворити «Основи філософської герменевтики». З легкої руки видавця текст отримає ефектну назву «Істина і метод», яка викличе дотепи на кшталт «Істина — так, але метод?».

Власне, метод і належить до кола основних проблем книжки. З погляду шляхів, якими людство продовжувало йти у двадцятому столітті, Гадамер береться за невдячну й одночасно вкрай важливу справу: вивести філософію і взагалі гуманістику з глухого кута, в який її загнав методологічний диктат природничих наук. «Робіть, як ми», — звучав виклик природничиків. «Робімо, як вони», — відповідали філософи-позитивісти, заганняючи себе, філософію, гуманістичні науки, що німецькою мовою доречно називаються також «духовними науками», *Geisteswissenschaften*, у глухий кут. Гадамер ставить питання, дивлячись у корінь проблеми: «Чи варто робити так? Чи не є філософія інакшою? Чи не спонукає інакшість філософії до інших способів пізнання?».

Гадамер підхоплює рятівне коло, що його кинули європейські і насамперед німецькі романтики, і пов'язує філософію з мистецтвом (в розумінні, яке охоплює також літературу). Вказуючи на те, що мистецтво — також пізнання, тільки пізнання по-іншому, Гадамер каже те саме про філософію: іншість її пізнання схожа на іншість пізнання через мистецтво. Їхні шляхи, на думку Гадамера, ближчі, ніж шляхи філософії і природничих наук. Обминаючи Вільгельма Дільтея, Гадамер повертається, хоч як парадоксально, до фізика і фізіолога Германа Людвіга Фердинанда фон Гельмгольца, який у гайдельберзькій доповіді 1862 року про стосунки природничих і гуманістичних наук вказує гуманістиці на необхідність йти іншим шляхом, який він, на противагу до логічної індукції природничих наук, називає «мистецькою індукцією».

Гадамер повертає філософію у духовний простір, до якого вона належить. Такий відправний пункт Гадамерових мандрів. На якомусь розділі «Істини і методу» нам починає небезпідставно здаватися, що герменевтика — це і є метод пізнання, який має філософія, що так звучить її відповідь, коли від неї вимагають визначитися з методом.

Профіль філософської герменевтики, окреслений в «Істині і методі», з роками виразнішає. Гадамер розвиває ті чи інші нюанси в доповідях, статтях, есеях. Це увиразнювання, яке, мабуть, доречніше назвати розвитком профілю філософської герменевтики, відбувалося паралельно до розвитку суспільства з його шістдесятими, які на хвилі радикалізму заперецьували поезію, літературу, мистецтво, паралельно і в розмові з філософською діяльністю представників «франкфуртської школи» і діалогічної філософії мови, на тлі дрейфу цілого циклу мовознавчих дисциплін від речення до тексту, від лексеми до комунікативного акту,

лінгвістичного еквіпояття розмови. Розмова відкриває суспільний аспект філософської герменевтики: діалог як спосіб розв'язання конфліктів і прагнення до більшої громадянськості.

Філософська герменевтика Гадамера — один з розділів німецької філософії двадцятого століття, можливо, найважливіший. Очевидно, що філософія йтиме також іншими шляхами. Гадамер створив добрі для неї підстави: самоусвідомлення філософії і гуманістичних наук. Так звучить відповідь філософа на покликання емансипації.

Гадамер широко напинає невід: філософія і мистецтво, філософія і література, філософія і трансляторика, філософія і мова, філософія і мораль, філософія і естетика, філософія і міфологія, філософія і театр, філософія і семіотика, філософія і герменевтика, філософія і батьківщина. Важливими опорами неводу ставали Гадамерові зустрічі — з Карлом Фридрихом фон Вайцеккером

і Хосе Ортегою-і-Гассетом під час лекційного турне Португалією навесні 1944 року, або з Яном Паточкою, пригніченим уведенням радянських військ у Чехословаччину, на віденському конгресі 1968 року, або з Іваном-Павлом II на виїзному колоквіумі віденського Інституту наук про людину 1983 року. На питання «Хто Я і хто Ти», яке повторює Гадамер, знаходимо непогану відповідь в Ортегі-і-Гассета: «Я є я і мої обставини».

Напнутий невід залишається, й інтерес до філософської герменевтики Гадамера в Іспанії, Італії, Канаді, США, Японії сильніший, ніж його пригасання в Німеччині. Послідовники будують інтернет-невід, щоб у душі Гадамера розмова могла відбуватися мовою, зрозумілою для кожного її учасника, мовою сьогоднішнього дня.

Можливо, невід — надто християнська метафора, і вона віддаляє нас на небезпечну близькість від дотепу «Гадамер — так, а Гермес?». □

Ганс-Георг
Гадамер

Вірш
і розмова

Есе

Львів:
І. 2002

Нове видання з бібліотеки часопису «І» — книжка видатного німецького мислителя, засновника сучасної філософської герменевтики Ганса-Георга Гадамера, що її упорядкував львівський поет, перекладач і філолог-германіст Тимофій Гаврилів (його короткі, але точні та змістовні передне слово та післямова вкупі з реальним і персональним коментарями складають досить нечастий у нинішніх виданнях філософської літератури науковий апарат), містить тринадцять віртуозно перекладених есеїв, присвячених аналізу та інтерпретації поезії, пое-

тики, а разом і певних аспектів світогляду Фрідріха Гельдерліна, Стефана Георга, Райнера Марії Рільке, Георга Трасля, Готфріда Бенна, Пауля Целіяна, Йоганнеса Бобровскі, Гільде Домін та Гадамерового учня Ернста Майстера (саме навколо роздумів про його лірику побудовано статтю, заголовком якої прислужився як назва цілої збірки — «Вірш і розмова»). Деякі з цих написаних у 60–80-ті роки текстів (приміром, «Актуальність прекрасного», що ним розпочинається збірка, «Поет Стефан Георг», «Райнер Марія Рільке через 50 років», «Тінь нігілізму», «Смисл і ховання смислу в Пауля Целіяна» тощо) давно вже стали обов'язковою лектурою новочасної естетики, решта не такі знані, але всі вони цілком відповідають уявленню про «драгоманську» функцію герменевтики, котра, витлумачуючи світ як текст, накладає нам розмову про текст як світ, розмову, яку, за словами філософа, «можна нав'язати лише з тим, хто ще всього не знає, хто вслухастся в те, що з'являється іншому і що являє інший».

Мартін
Гайдеггер
очима
сучасників

Київ:
Стилос,
2002

словами упорядниці, перекладачки й авторки передмови Марії Култаєвої, як заклик «до визволення власного буття від диктату безособовості, регламентації соціальної, політичної і навіть приватної поведінки». Тож, пропонуючи «переживання» такої неоднозначної та складної постаті через «чуже спілкування», книжка прокує чимало питань, зокрема, про «оселю» Гайдеггерового філософствування, а по відповіді читач мусить звертатися вже до творів самого німецького мислителя (тут може добре прислужитися науковий апарат видання: бібліографія, іменний покажчик і стисла хроніка життя філософа).